

Varga Zsolt¹

A HATÁRVÉDELMI OBJEKTUMOK, LÉTESÍTMÉNYEK, ESZKÖZÖK FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

(HISTORICAL OVERVIEW OF DEFENSE OBJECTS, INSTALLATIONS AND DEVELOPMENTS IN THE DEVELOPMENT OF INSTRUMENTS)

A hagyományos értelemben vett határvédelem és határőrizet a történelem során folyamatosan fejlődött, azonban módját, felépítését és szervezeti struktúráját mindig az adott természeti-környezeti tényezőkhöz, akadályokhoz igazodva alakították ki. A történelmünk folyamán, a védelmi cél érdekében számos megoldást alkalmaztak a kezdeti, egyszerű területvédelemtől a korszerű határőrizetig. A határvédelem fejlődése során az ókori, kora középkori határsávokat fokozatosan felváltották a pontszerű végvár- és erődrendszerek, majd a vonalas határőrizeti objektumok. A következő oldalakon, a mozgásakadályozás tükrében ezt a fejlődést kívántam bemutatni – egy rövid történeti áttekintést adva –, kiemelve az általam fontosabbnak vélt határvédelmi megoldásokról.

Kulcsszavak: határőrizet, határ- és területvédelem fejlődés, akadály, mozgásakadályozás, történeti áttekintés

Border protection and border guarding in the traditional sense has been constantly evolving throughout history, but its mode, structure and organizational structure have always been adapted to the given natural and environmental factors and obstacles. In the course of our history, for the purpose of defense, a number of solutions have been applied from initial, simple territorial defense to modern border guarding. During the development of border protection, ancient and early medieval boundaries were gradually replaced by point-like fortress and fortress systems, and lateral boundary objects. In the following pages, in the light of the obstacles to movement, I wanted to present this development - giving a brief historical overview - highlighting the most important border protection solutions I have seen.

Keywords: border guarding, border and territory protection development, obstacle, counter-mobility, historical overview

BEVEZETŐ

Amióta a Földön megjelent az élet, az mindig területet követelt a saját fenntartására úgy a vízben, mint a szárazföldön és a levegőben. Az állatok – a minél jobb élelemszerzési lehetőségek és a szaporodásért folytatott küzdelem során – az általuk kiharcolt, megjelölt területükön élnek, táplálkoznak, vadásznak és tartják fenn fajukat, mely terület határain folyamatos „járőrözéseket” végeznek.

¹ Kiemelt referens, főtiszt (műszaki), HVK Haderőtervezési Csoportfőnökség, Fegyvernemi Képességfejlesztő Osztály, varga.zsolt@hm.gov.hu ORCID: 0000-0002-3785-0549

Nincs ez másként az embernél sem. Amióta „két lábra álltunk” és eszközöket kezdtünk használni, azóta folyik a harc a több élelmet adó, a különböző ásványkincseket rejtő, vagy csak egyszerűen jól védhető területek bitorlásáért. Azonban mi nem csak kémiai jelekkel tudatjuk a területhatárokat, hanem – általában a terep természetes akadályait felhasználva – a határok mesterséges megerősítésével, valamint határellenőrzéssel tesszük azt.

Kezdetekben a természetben található, míg történelmünk későbbi szakaszaiban az ember által készített anyagokat és a modern technológiát felhasználva védjük, védjük határainkat. Még a lovas nomád népek is védik területüket, hiszen – elsősorban a jószágaik etetésére – ideiglenesen területeket foglalnak el és a terület eltartó képességének teljes kihasználásáig fenntartják ezt a fajta határvédelmet. A területeken lévő javakért (nyersanyagok, megművelhető föld, vízfolyások, tavak, erdők, stb...), vagy magáért a jó határvédelmet elősegítő természetes akadályok birtoklásáért folytatott harcok folyamatosan a határok „átírását” eredményezték.

Cikkemben, a teljesség igénye nélkül, az ember által – a világtörténelem európai szemléleten alapuló, hagyományos korszakait alapul véve – a létrehozott, alkalmazott határvédelmi létesítményeket, eszközöket, valamint módszereket szeretném bemutatni és röviden összefoglalni. A különböző korokból egy – egy sajátosabb példát kiragadva és általánosságban a főbb jellemzőket bemutatva foglalom össze a határvédelem történetét.

ŐSKORI TERÜLETVÉDELEM

Az őskor az emberi történet-tudomány első, leghosszabb korszaka, amely az emberi történelem – írott forrásokból nem ismert – igen hosszú időszakát öleli fel. Az őskor kezdetét az első emberelődök megjelenésére (körülbelül 6-4 millió évvel ezelőttre), a végét pedig az írott történelem kezdetére (i. e. 4. évezred) tehetjük, mely egyben az ókor kezdetét is jelenti.

Az őskor felosztása és a korszakainak főbb jellemzői

Az első időszak a kőkorszak, mely további három részre osztható: az őskőkorszakra, a középső kőkorszakra és az újkőkorra. A kőkorszakot követte – az őskort bezáró – kőréz-korszak.

Az őskőkorszak (paleolitikum, pattintott kőkorszak) körülbelül 2,4 millió évvel ezelőttől – i. e. 4500-ig tartó időszak. Az akkori, „paleo” emberek gyűjtögetéssel, halászattal, vadászattal szerezték mindennapi eleségüket. Eszközeiket, kezdetleges fegyvereiket kőből, fából és csontból készítették. Ebből a korból maradtak fenn a már ismert barlangrajzok (Lascaux, Altamira), valamint kisebb híres szobrocskák (Willendorfi vénusz). Általában nagycsaládokban, klánokban éltek. Ekkor még nem beszélhetünk klasszikus területvédelemről, hiszen a kor emberei vándorló életmódot folytatva, a nagyobb állatsordák után haladtak és folyamatosan változtatták helyüket. Érdekességként említem meg, hogy a ma ismert legrégebbi felső paleolitikumi kultúrát – magyarországi lelőhelye után – Szeleta-kultúrának nevezték el.

A középső kőkorszak (mezolitikum, átmeneti kőkorszak) kb. 11500 évvel ezelőtt, az utolsó jégkorszak végével kezdődött és a földművelés, illetve állattenyésztés megjelenésével ért véget, az i.e. 8-6. évezredben. A korszak kezdetén hirtelen klímaváltozás eredményeképpen, a

nagyvadak, nagyobb állatfajok kihalása következett be, melynek következtében csökkent a vadászat jelentősége. A régi nagyvadaktól eltérően a kisebb testű, általában erdei vadak maradtak fenn, amelyek vadászata ekkor még nagyon nehéz volt. Emiatt elsősorban a vízparti részeken telepedtek le és halászó, vagy nagyon kezdetleges nomád-pásztor életmódot folytattak. A középső kőkorszaki ember is nagycsaládban élt, melynek vezetőit rátermettségük alapján maguk közül választották meg. Ekkor azonban már a befogott, részben háziasított állatokat meg kellett védeni a ragadozóktól és a többi embertörzstől, klántól. Az eszközök specializáltabbá váltak, megjelentek a különböző bőr- és famegmunkálásra szolgáló kaparók, vésők, kések, melyekkel képesek voltak csónakokat és halászati eszközöket is (hálót, varsát) készíteni.

Az újkőkor (neolitikum, csiszoltkő-korszak) i. e. 10000 után jelent meg a mai Irán területén. Körülbelül tizenkétezer évvel ezelőtt a Föld éghajlata melegebb és csapadékosabb lett, mely kedvezett a vadgabonafélék elterjedésének. Ez magával hozta az állatok számának növekedését, a szaporulat gyarapodását, ezért fokozatosan egyre nagyobb szerepet kapott az akkor kialakulófélben lévő földművelés és az állattenyésztés. Az újkőkori ember rájött a növénytermesztés fortélyaira, arra, hogyan tud növényt magról szaporítani és hogyan tudja kezdetleges eszközeivel a talajt megművelni. Eleinte ásóbottal lazították a földet, és fából vagy csontba rögzített kőpengékkel (ez volt a sarló őse) vágta le a beérett termést.² Precízebb eszközök készültek csiszolás, fúrás, faragás, őrlés segítségével. Megjelentek az első mesterségek: fonás, szövés, fazekasság. Technikai újítások terjedtek el: fazekaskorong, agyagedények, szövőszék, eke, vitorla, kerék, téglák. Ekkor fogták be és szelídítették meg a nagyobb testű, nagy csoportokban élő állatokat. A növénytermesztés és az állattartás ösztönzőleg hatott egymásra, fejlődésnek indult, ami által nőtt a népesség is. Az állatcsordákat már nem kellett folyamatosan követni, hanem a megtermelt növényekkel ellátva, vagy legeltetve állandó helyszínen tudták tartani őket.

Ekkor jelent meg a fazekasság is, ami a termények és a gabona tárolására pozitívan hatott, hiszen így biztonságosabban tudták már raktározni. Mivel a gabona, a hús és az állattartáshoz szükséges termény is rendelkezésre állt és a népesség is növekedett egyre több területre volt szükség a nagycsaládok, klánok életéhez. A különböző törzsek, családok egymástól ugyan gazdasági függetlenségben éltek, de ismeretes, hogy helyenként megerősített településeken éltek, például a Rajna mentén. Ezen „erődített” településeket már tekinthetjük a terület védelmére létrehozott mesterséges műtárgyaknak.

A kőrézkor (eneolitikum) az a régészeti korszak, amely az újkőkorszak végétől a bronzkor kezdetéig – i.e. 4500-3300 közötti – tartó időszakra terjedt ki.³ Az ember felfedezte a fémolvasztás technikáját és használni kezdte az első fémeket (réz, arany, ezüst). A kőrézkor, mint az eddigi korok is, pontos időbeli behatárolását nehéz meghatározni, hiszen minden földrészben más időben jelent meg a rá jellemző technológia és technika. A kőrézkor végén jelent meg az írás, amely elválasztotta az őskort és az ókortól.

² Wikipédia, szn.: <https://hu.wikipedia.org/wiki/%C5%90skor> (letöltés: 2017.09.28.)

³ Korábban rézkornak nevezték, amelynek első fázisaként választották el a kőrézkort. Azonban ma már nyilvánvaló, hogy a rézkor teljes időtartama alatt a szerszámkészítés fő alapanyaga továbbra is a kő maradt, a fém tárgyak díszítő jellegűek vagy státuszszimbólumok, valódi használati eszközöket tulajdonképpen nem készítettek rézből.

A kőrézkor elején egy Európára és Ázsiára kiterjedő időjárás változás kezdődött el, mely hatására általánosan száraz időszak köszöntött be. Ettől kezdve a földművelés egyre nehezebben tartotta el az embereket és az állataikat. A súlypont ismét a helyváltoztatást igénylő állattenyésztésre helyeződött át, mely a transzhumáló pásztorkodás elterjedését erősítette.

AZ ÓKORI TERÜLETEK HATÁRVÉDELME

Az ókor az emberiség történelmének az írásbeliség megjelenésétől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig tartó korszaka.

A földművelés – akár csak az őskor hasonló időszakaiban – a viszonylag állandó, biztosított természeti körülmények között valósulhatott meg, megteremtve a megfelelő hatékonyságú mezőgazdasági termelést. Ezért először Európában a Földközi-tenger partvidékén, emellett Mezopotámiában, Délkelet-Ázsiában, Kína déli területein, Kelet-Afrikában, az Indus-völgyében, valamint Közép-Amerikában terjedt el, hiszen ezeken a vidékeken voltak biztosítottak a megfelelő mezőgazdasági feltételek.

A másik fontos megélhetést biztosító ágazat az állattenyésztés volt. Az állatokat először csak a húsvéért, majd a gyapjújukért és a bőrükért tartották, de a későbbiekben az állati erőt – mint a mezőgazdaságban és az építkezéseknél használható, eszközöket, anyagokat mozgó és szállító eszközökként – is hasznosították. A települések a mezőgazdaságuk révén egyre gazdagabbá váltak, azonban akadályozták a nomádok szabad mozgását és sokszor a legjobb legelőket foglalták el előlük. Ebből az okból számos konfliktus adódott, ezért megtelepedett és a nomád népek közötti gyakran területszerzési harcok folytak, melyek a települések önvédelmének kialakítását tette szükségessé.

A határvédelem ebben a korban nem a mai értelemben vett vonalakkal határolt területet jelentett, hanem inkább a birodalmak határán elterülő területsávokat tekintették határoknak. A települések védelme érdekében őrtornyokat, földből és fából sáncokat, esetleg kőfalakat hoztak létre. Ahhoz azonban, hogy egy ilyen erődöt meg tudjanak építeni és meg tudjanak védeni, munkamegosztásban kellett dolgozni. Ennek hatására jelentek meg a munkás, katona, hivatalnok, valamint az irányítók, a papi rétegek is. A munka, vallás során megszerzett egyre több és több ismeretet már nem tudták egyszerűen memorizálni, hogy azokat az utódoknak átadják. Először még csak a különböző anyagokon rávésve, vagy képeket ráfestve rögzítették a tudást, de később megjelent az információkat egyszerűbben rögzíthető, kezelhetőbb és tanulhatóbb írás is.

Az első ilyen ókori írást már tudó civilizációk Mezopotámiában keletkeztek (i. e. 3500 körül), majd egyre inkább elterjedt Afrika, Európa, majd Amerika felé.

A fent említett rétegek megjelenése magával hozta az egységes társadalmak – mint például a sumér – kialakulását, melyben minden tagnak megvolt a saját szerepe, munkája és a társadalomban betöltött helye. Ebben a korban jelentek meg az első nagyobb kőből és téglából épített építmények, a lépcsős piramisok, zikkuratok. Ezeknek elsősorban nem védelmi szereppel bírtak, sokkal inkább hatalmi- és vallási jelképek voltak.

Az akkori mezopotámiai népvándorlások jelentős tömegeket mozgattak meg. A sumérokat leigázták az akkádok, majd gutik, később pedig az amoriták uralkodtak a területen. A babiloni birodalom következett, ahol már az úgynevezett „igazságokat”⁴ is „köbe vésték”. Ez volt Hammurapi törvényoszlopa. A babiloniakat hettiták, őket pedig az asszírok igázták le és hódították meg területeiket. A Tigris és az Eufrátesz folyók közötti termékeny földet és a virágzó gazdaságot ezután a Méd-Perzsa birodalom uralta. A határsávok ekkor rugalmasak voltak és folyamatosan az uralkodó, elsősorban nomád népek hódításai szerint alakultak.

Az ókor alapvetően három fő korszakra osztható: az őskorból áthúzódó kőzékorra, a bronzkorra és a vaskorra. A bronz- és vaskorban alakultak ki az ismert nagy kultúrák és társadalmak.

A világtörténelem során a legtovább – körülbelül 3 és fél ezer évig – folyamatosan fennálló egyiptomi birodalmat (i. e. 4. évezred és a 641-es arab hódítás közötti időszak) számos további követte. Jelentős volt a mínoszi civilizáció, a műkénéi kultúra, a perzsa birodalom, a görög városállamok, Nagy Sándor birodalma, az etruszk és a római birodalom.

Az egyiptomi birodalom határait nagyban meghatározta a Nílus folyó. Az akkori környezet egészen más volt, mint a mai száraz klíma, ezért a folyó mentén virágzó gazdaságú városok alakultak ki. A Nílus áradásai termékeny iszapot raktak le a folyóvölgybe, melyen fejlett, öntözéses technológiát alkalmazva virágzott a mezőgazdaság. Egyiptom határai északról a Földközi-tenger, délről a Nílus zuhatagai, keletről a Sínai-félsziget és a Vörös-tenger, nyugatról pedig a Szahara, melyek természetes védelmet biztosítottak számukra. Már ekkor kialakult a rabszolgaság intézmény és innentől kezdve beszélhetünk rabszolgatartó társadalmakról.

A görögök jelentős csatákat vívtak a perzsákkal, melyek során mind szárazföldön, mind tengeren is védték határaikat. Ekkor már komoly tengeri hajóhadakat alkalmaztak a csapatok, az utánpótlás, az ellátás szállítására. Az ókori evezős gályák, hajózárként alkalmazva védték a tenger felől támadó ellenféltől a határokat. A görög városállamok – melyek közül katonai értelemben kiemelkedett Spárta – jelentős katonai erőt tudtak mozgósítani idegen fenyegetettség esetén. Az ókori görög történelemben sokszor került sor a városállamok közötti harcokra, belső háborúkra. A görögök képzett, fegyelmezett harcosok voltak, mely képességük a perzsák elleni háborúban döntőnek bizonyult.

Később az i. e. 3. században a makedón Nagy Sándor az addigi legnagyobb birodalmat hozta létre. Fennhatósága alá tartozott többek között Egyiptom nagy része, Perzsia, a Balkán, Palesztina, Türosz, így birodalma keleti határa egészen Indiáig húzódott. Ekkora kiterjedésű birodalmat, azok határait azonban nehéz folyamatosan védeni, illetve megtartani. Halála után a hatalmas birodalom gyorsan széthullott, részeit Nagy Sándor volt hadvezérei kormányozták tovább.

⁴ Akkoriban nem hívták törvényeknek, mert a törvényt, hitük szerint, csak az Istenek hozhatták.

A RÓMAI BIRODALOM HATÁRŐRIZETE

Az ókor egyik legmeghatározóbb hatalma a Római Birodalom volt. Az ókori Róma városállam a Római Birodalmat (Imperium Romanum), mint önálló államszervezetet a Földközi-tenger medencéjében, az i. e. 8. században alapította meg⁵. Az állami berendezkedése az évszázadok alatt folyamatosan változott: először királyság, majd köztársaság, végül pedig császárság volt az államforma. Róma először Itáliát egyesítette, majd hozzákezdett az első hódításokhoz a Földközi-tengeren, a Balkán- és az Ibériai-félszigeteken.

1. ábra: A Római Birodalom kiterjedése Traianus császársága idejében⁶

A Római Birodalom Traianus császársága⁷ alatt, i. sz. 98-117. között volt a legnagyobb kiterjedésű, amely mintegy 590 ezer km² szárazföldi területet jelentett.

Az alábbi területek tartoztak a birodalom fennhatósága alá: Itália, az Ibériai-és a Balkán-félsziget, az Alpok, a mai Francia- és Spanyolország, Nagy-Britannia nagy része (Anglia, Wales és Dél-Skócia), a Duna jobb oldali partvidéke, Észak-Afrika a mai Marokkótól egészen Egyiptomig, a Közel-Kelet egészen Mezopotámiáig, Kis-Ázsia, valamint a Fekete-tenger északi partvidékén lévő területek.

A Római Birodalom ekkor Európa és – hasonlóan Nagy Sándor birodalmához – Eurázsia nagy részét és Észak-Afrikát is magában foglalta. Az i. e. 3. századtól egyre több nép támadta a birodalmi határokat, melyek ellen hatalmas hadsereget kellett fenntartani.

A birodalmi határokat a tartományokban állomásozó légiók biztosították és szükség szerint beavatkoztak a határsértéseknél. A császári birodalmi hadsereg gerincét a tartományi légiók (kb. 5-6000 fő, a tisztekkel és a különböző beosztású személyzettel együtt) alkották, amely 6 cohorsból (1 cohors 480 fő) és egy 120 főből álló lovas századból állt.

⁵ Ha a császárság jelképének tekintjük, úgy Augustus principatusának kialakításától, i. e. 27-től tekinthetjük a klasszikus birodalmat Római Birodalomként.

⁶ Forrás:

<http://slideplayer.hu/2068356/8/images/3/A+R%C3%B3mai+Birodalom+hatalma+tet%C5%91fok%C3%A1n+K.r.e.+117-ben.jpg> (letöltés: 2018.01.09.)

⁷ Krawczuk: Római császárok, 162. oldal. Lazi Könyvkiadó, Szeged (2008).

Minden légió első cohorsa 800 fős, speciális képességekkel is rendelkező cohors volt. A cohorsok tovább tagozódtak a centúriákra (80 fő), melyek élén a centúriók (százados) álltak.

A centúriákat 10 contuberniumból (8 fő) épült fel.⁸ A római sereg harcászata fejlett volt, jóval a koruk felett állt. Nem csak a minden harci szituációra kidolgozott taktikából állt, de a korukat meghaladó, modern fegyverzettel, harci ruházattal is rendelkeztek. Arzenáljukban megtalálhatóak voltak a különböző ostromhoz szükséges nyíl- és követő eszközök is. A közkatonák nagyon kemény kiképzést kaptak.

Ennek célja a harc bármilyen fordulata közben is betartandó tökéletes fegyelem volt. Ezek az egységek hódítottak meg új tartományokat és ők is védték a birodalom határait a nomád hordáktól, barbároktól.

A határőrizet szempontjából nem csak a kiképzett haderő, hanem az infrastruktúra, a mérnöki létesítmények, azon belül is elsősorban az úthálózat is fontos volt, hiszen mind a megszerzett területek védelmére, mind a további hódításokra vonuló katonai erő gyors felvonulását csak egy jól kiépített úthálózat biztosíthatta. Már az ókori Babilonból is maradtak fenn utak, melyeket téglalapokon elhelyezett kőlapok alkottak aszfalttal bevonva. Az ókori útépítés a Római Birodalomban teljesedett ki, ekkor építették ki a leghosszabb úthálózatot.⁹ A római hadseregben, ezen belül is főként a légiókban nagyszámú mesterember, valamint építész és mérnök szolgált. A katonai bázisokat, táborokat és kőerődítményeket is mindig maguk a katonák építették.¹⁰

A legfontosabb útvonalak az alábbiak voltak:

- az Afrikába vezető út (Rómától Capuáig a Via Appia, amely Szicílián át, a tengeren keresztül);
- az Egyiptommal határos Pelusiumig vezető út (szintén a Via Appiával kezdődött, majd az Adriai-tengeren át Görögországon, Bizáncon és Kisázsian keresztül);
- a Bizánca vezető szárazföldi út (innen több út ágazott el Pannonia és Dácia felé);
- a Hispániába vezető út (Traianus császár kikötőjén, Marsiliából indulva, a Pireneusokon keresztül az Ibériai-félsziget keleti partjáig, Cadésig).
- az északi fővonal (az Alpokon keresztül Germánián át Britanniába vezető út).

Az utakat az akkor már korszerű mérnöki tudást felhasználva kiváló minőségben több rétegben építették ki. Az utak a birodalom határait nem csak katonai szempontból kötötték össze, hanem elősegítették a kereskedelem gyors fejlődését és a római kultúra, majd a kereszténység elterjedését is. Az úthálózat olyannyira fejlett volt, hogy körülbelül a 18-19. századra értek el hasonlóan kiépített, jól átgondolt és kivitelezett úthálózatot.

A birodalom határait sok esetben hosszan kiépített, megerősített falakkal védték a barbároktól. Az elfoglalt területeket, tartományokat – a mai határokat tekintve – számos alkalommal csak részeiben hódították meg. Ilyen volt a Brit-szigetek északi részén létesített határvédelmi falrendszerek, melyek a független kelta, barbár törzsek ellen védték a birodalmat. A

⁸ Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története, 51. oldal

⁹ A perzsáktól vették át az útépítés fortélyait, melyet továbbfejlesztve, mintegy 300 000 kilométer hosszú hálózatot építettek a birodalomban. Az utakat főként rabszolgákat igénybe véve építették, felhasználva, felújítva a régi görög, perzsa, vagy egyiptomi utakat. A központ Róma volt, innen 17 útvonal indult ki.

¹⁰ Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története, 146. oldal

szigetország északibb részén húzódik az Antonius fal (kb. 142 körül) és a tőle délebbre fekvő Hadrianus fala (korábban, kb. 122 körül). Mindkettő fal tengertől-tengerig a sziget teljes szélességében, annak keleti és nyugati partszakaszáig húzódik.

Hadrianus fala:

A rómaiak a kezdeti győzelmeik után Britannia provinciában nem tudták megtartani az északi területeket. Hadrianus fala Britannia keleti részétől a nyugaton fekvő Carlisle-ig tartott és a provincia határát volt hivatott védeni az északi kaledóniai barbároktól. A falat a római hadsereg nyolc év alatt építette meg, 120 kilométer hosszban, mintegy 4,5 méter magasságban és 3 méter szélességben. A fal mentén, római mérőföldenként (1481 méter) erődítmények sokaságával erősítették a védvonalat.

Minden egyes erőd között két bástyát helyeztek el. A bástyákkal, tornyokkal és erődítményekkel megerősített fal mellett a rómaiak utakat is építettek és azok mentén létrehozták ellátó központjaikat.¹¹ Az erődrendszert és a falakat kőből építették, így jól védhető volt a nagyobb támadások ellen.

2. ábra: Részletek Hadrianus falából¹²

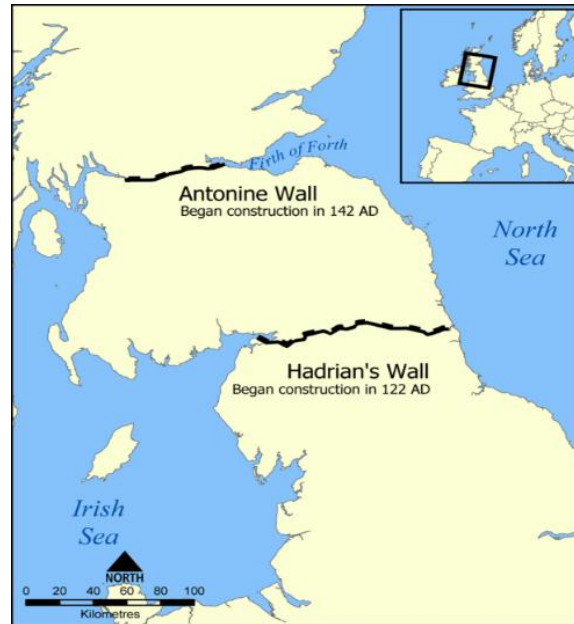
Antoninus fala:

Időszámításunk szerint 142 körül, a Római Birodalom határa a Forth-Clyde földszorosig, Hadrianus védvonalától Britannia északibb részére tolódott ki. Antoninus Pius császár uralkodása alatt meghódította Dél-Skóciát, majd megkezdte az újabb határvonal kiépítését.

Az északi határ lezárására létesített fal mintegy 12 évig épült, teljes hossza elérte a 63 km-t. A folyamatosan fenyegető kelta törzsek ellen, a közel 4 méteres falakat – melyet alapvetően kőből és tőzeggől építettek – árokrendszerrel biztosították, erődítményekkel erősítették meg és kötötték össze. Az építés azonban lassan haladt, számos nehézségbe ütközött, végül a barbárok folyamatos támadásai hatására a római légiók 165 körül feladták és a barbárok áttörték Hadrianus falát.

¹¹ https://mult-kor.hu/20081124_gazdasagi_felviragzast_hozott_hadrianus_fala (letöltés: 2018.01.08.)

¹² By Adam Cuerden-Photograph by uploader, Közkincs, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c6/Milecastle_39_on_Hadrian%27s_Wall.jpg, By CC BY-SA 3.0, (letöltés: 2018.01.08.)

3. ábra: Hadrianus és Antonius fala¹³

A Nyugatrómai Birodalom bukása, az ókor vége

A római hadsereg ellátásához szükséges költségeket az adók kiterjesztésével biztosították, mely viszont belső lázadásokhoz vezetett. Gyakran több szomszédos nép is támadta a Birodalom határait. A császár a hadvezéreit küldte a veszélyeztetett helyekre, akikre a győzelmeik után katonáik császárként tiszteltek. Ez azonban súlyos belső harcokhoz vezetett, amely a hatalom gyengüléséhez vezetett. A válságot mélyítette még az is, hogy a birodalmi terjeszkedés befejeztével a rabszolgák száma is csökkent, így nem volt elég munkás a földek megművelésére és az építkezésekre, ezért a nagybirtokosok szegény szabadokat is alkalmaztak bérlőként.

A Római birodalom a belső viszályok, valamint az egyre erősödő népvándorlás hatására meggyengült, területére – elsősorban a hunok elől menekülve – számos több nép kért és kapott bebocsájtást, majd telepedett le. A békés egymás mellett élés az adók kivetése miatt megszűnt, majd háborúhoz vezetett. Constantinus császár még egy ideig egységbe kovácsolta a birodalmat, hiszen az általa megszüntetett keresztényüldözés és a Keletrómai Birodalom sokáig, a 15. századig fennmaradt.

A Nyugatrómai Birodalmat a folyamatosan támadó és a városokat feldúló vandálok 476-ban végleg megdöntötték és ezzel az ókor lezárult.

A KÍNAI NAGY FAL – A VILÁG LEGHOSSZABB HATÁRVÉDELMI OBJEKTUMA

Az i. e. 3. század elején Kína északi határán az északi nomád törzsek folyamatos támadásokat intéztek az ország határain bejutva, portyáztak és a földművelő kínaiakat állandó rettegésben tartották. Erre válaszul az első védelmi rendszert az i.e. 210-es években Csin Si Huang-ti

¹³ Wikipédia, szn.: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=333250> (letöltés: 2018.01.08.)

császár kezdte kiépíttetni (aki korábban már egyesítette az országot és erős államot alakított). Felhasználta a már korábban kiépített, fejedelemségek közötti védelmi harcok meglévő falszakaszait (a falak nem csak az északról, a mai mongol pusztaságon élt nomád népek lovassapatainak támadása és fenyegetései ellen épültek, hanem kezdetekben a vetélkedő kínai államokat választották el egymástól).

A határvédelmi rendszer kezdeti kiépítéskor a már meglévő északi határ mentén lévő erődöket kötötték össze és bővítették ki. Az építésén mintegy 300.000 ember dolgozott, többek között több ezer kényszermunkára ítélt tudós is. A hideg, a kimerültség, a betegségek, és az éhezés miatt több ezer ember halt meg az építkezés alatt. Testüket a falba temették, azért, hogy szellemük elijessze az Északi Démonokat. A Nagyfal így lett a világ leghosszabb temetője, melyet ezért a "Könnyek Falának" is neveztek.¹⁴

Az építés földrajzi tényezői

A Fal igen változatos földrajzi körülmények között épült, a hegyvidékeken, meredek völgyeken keresztül, a mocsaras, sivatagos területeken át a végeláthatatlan pusztákig. Jellemző a természetes akadályok kihasználására, hogy nagyobb részei olyan hegyvonulatokon keresztül húzódik ahol a külső oldalon meredek sziklák határolják, így a támadók elé szinte megmászhatatlan akadály kerül.

A Kínai Nagy Fal építése és az építés korszakai

A világ hetedik csodájaként nyilvántartott Kínai Nagy Fal (Csang cseng) az i. e. 3. század és i. sz. 17. század eleje között épült, melyet évszázadok – sőt gyakorlatilag kettő évezred – alatt több császári, királyi dinasztia folyamatosan épített fel, tartotta karban és fejlesztette a határvédelmi vonalakat.

A világ legrégebb és legnagyobb katonai védelmi építménye mintegy hétezer kilométer hosszan húzódik Kína északi határán, mely tulajdonképpen Kína északi határán épített erődítményrendszerek összessége. A kínai uralkodó dinasztiák szinte mindegyike új elemekkel bővítette a határ-védőművet (például Han, Szuj és Ming dinasztiák), de egyes korszakokban a falat egyáltalán nem használták.

A legkorábban épített falakat döngölt földből építették fel. Ezek nyomai a Góbi déli részén húzódik, ott, ahol keményen ledöngölt földmagját útként használták. A falmaradványok számos helyen ma is nyomon követhetők. Ezen korai falrészek ma már folyamatosan pusztulnak, egyre nehezebben felfedezhetőek, nagyobb részük gyakorlatilag eltűnt.

¹⁴ <http://www.kihagy6atlan.hu/temak/epiteszeticsoda/kinainagyfalakonnyekfala/>(letöltés: 2018.01.10.)

4. ábra: A Kínai Nagy fal térképe¹⁵

A ma is látható falszakaszok az 14. és 17. század között uralkodott Ming-dinasztia idején épültek. A Ming-kori fal átlagmagassága 10 méter, szélessége a talapzatánál 7-8 méter, tetejénél pedig 4-5 méter. A Ming-kori fal legkeletibb végpontja a Sanhajkuan átjáró a Pohaj-öböl partján, legnyugatibb vége pedig a Csia Jü-kuan átjárónál található Kanszu tartományban. A fal átlagosan 12 méter magas tornyait építették fel először, amelyeket ezután magas erődfalakkal kötötték össze. A tornyokat hosszabb ostrom esetére készítették fel, ezért 4 hónapi folyamatos védelemre elegendő élelmiszerral látták el az őrséget.

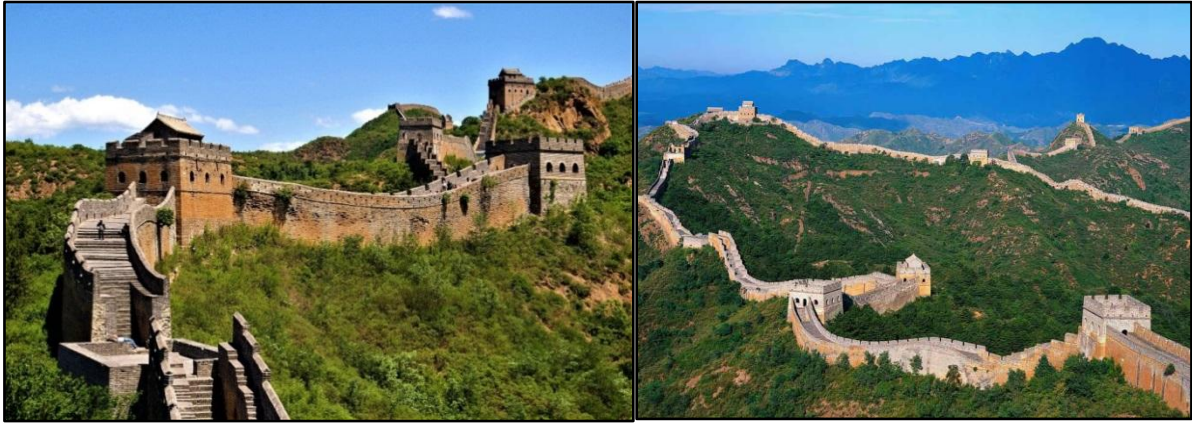
5. ábra: A Kínai Nagy Fal észak-keleti vége¹⁶

Az építése során figyelmet fordítottak a riaszthatóságra és a jelzések gyors továbbításának lehetőségére, ezért a bástyákat nyíllövésnyi távolságban építették fel egymástól. A határfal esetleges támadása esetén a védők tűz- és füstjelekkel tudatták a szomszédos bástyák őreivel a veszély hírét, így időben megtörténhetett a sikeres védelmi pozíció felvétele és a támadás

¹⁵ <https://images.chinahighlights.com/allpicture/2015/07/b103ab1e173244009476db62.png>

¹⁶ <http://www.erdekesvilag.hu/wp-content/uploads/2014/01/221.jpg> (letöltés: 2018. 01.20.)

erejének megfelelő erő-átcsoportosítás. (Egy üzenet egyébként 24 óra alatt futott végig a fal teljes hosszán. A fal segítségével a hadsereg, és az ellátmány gyorsan eljuthatott a birodalom egyik végétől a másikba.¹⁷). A fal külső borítását téglából és faragott kőből készítették, belsejét pedig döngölt agyaggal illetve kőzúsalékkal töltötték fel.

6. ábra: Részletek a Ming-kori Kínai Nagy falból¹⁸

A fal tényleges hossza

Mint ahogy az a fent leírtakból kiderül, a Kínai Nagy Fal nem alkot egységes, összefüggő határfalat – hiszen sok esetben egymással párhuzamos részek is kiépültek –, ezért pontos hosszáról különböző álláspontok alakultak ki.¹⁹

HATÁRVÉDELEM A KÖZÉPKORBAN

A frank és a német-római birodalom őrgrófságai

Az őrgróf a germán eredetű mark (határ), vagy francia változatban a márki Nyugat-Európában, illetve a volt gyarmatokon használt, örökletes nemesi cím, amely a nemesi címek rangsorában a hercegi és a grófi címek között található. A megnevezés eredete is utal arra, hogy a márki cím viselői a határ védelmével megbízott nemesurak voltak (németben: Mark+graf = határ+gróf). A Frank Birodalomban, ahol először használták a címet, a birodalom határaihoz közeli birtokokat uraló grófokat a határ védelmével bízta meg a király és ennek megfelelően adományozta nekik a márki címet (amely a többi gróf fölé helyezte azokat). A magyarban elterjedt őrgróf elnevezés is arra utal, hogy a márki feladatai közé tartozott a határ őrizete.²⁰

¹⁷ <http://www.kihagy6atlan.hu/temak/epiteszeticsoda/kinainagyfalakonnyekfala/> (letöltés: 2018.01.10.)

¹⁸ <http://www.diplomacyandcommerce.rs/the-splendour-of-orient-the-high-tech-touch/>
<https://travelercomment.com/featured/the-great-wall-of-china.html> (letöltések: 2018.01.18)

¹⁹ A GPS helymeghatározó rendszer és infravörös mérőeszközök segítségével új adatokat hoztak nyilvánosságra. A fal hossza 6260 km, ezt kiegészíti 360 km árok, és a kutatók feltérképeztek további 2232 km hosszú ún. természetes akadályt, ami szintén a fal védelmi funkcióját szolgálta. Az adatok nagy előrelépést jelentenek az eddigi becslésekhez képest, de a mérést végző szakemberek is elismerik, hogy a természetes erőzión és az emberi beavatkozások következtében a fal hossza folyamatosan csökken, és az építmény jó része csak összehangolt munkával menthető meg. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kinai_nagy_fal_tenyleges_hossza/ (letöltés: 2018.01.20.)

²⁰ <https://hu.wikipedia.org/wiki/%C5%90rgr%C3%B3f> (letöltés: 2018.01.21.)

I. (Nagy) Károly az uralkodása idején (768-814) számos, Közép- és Nyugat-európai terület birtoklásáért folytatott harcot vívott meg és – egyesítette az elfoglalt területeket – létrehozta a Frank birodalmat. Harcolt a szászok, a Spanyolországban lévő arabok, az avarok, sőt még a vikingek ellen is. Miután Lombardia királyává koronázták, 800-ban III. Leó pápa Rómában „római császárrá” (imperator augustus) koronázta őt. Uralkodása alatt a Frank Birodalom államszervezetében, a kultúrában, az oktatásban számtalan reformot hajtott végre.

Az I. Károly korabeli örgrófságok szorosan összekapcsolódtak a birodalom keleti felén lévő területekkel, amelyek a katonai követelményeknek megfelelő közigazgatási szervezettel rendelkeztek, egységes parancsnokság alatt álltak.²¹

Az újonnan meghódított, többnyire pogány népességű keleti határvidékeken az örgróf gyakorolt mindenfajta hatalmat; a birodalom déli és nyugati határsávjában azonban az örgrófságok általánosságban a grófságokra épültek, és az örgrófok csupán katonai vezetők voltak.

A területi örgrófságok felosztása és különbségei

A Frank, majd később a Német-római Birodalom szomszédságában élő szlávok (vendek) területe a Keleti-Alpoktól és Bohémia (mai Csehország) vidékeitől a Saale és Elba folyókig terjedt. A Frank Birodalom e területek bekebelezésével jelentős keleti határ-részekre tett szert.

A meghódított területeken létrehozott örgrófságok a határvédelmi feladataikon kívül egyházvédelmi, térítési feladatokat is elláttak, de ők biztosították a közlekedést, az utakat és adóbeszedési feladataik is voltak. Az örgrófok az igazságszolgáltatás területén bírói funkciókat, valamint az általuk vezetett területen joghatóságot is gyakoroltak (a grófság élén viszont a grófok álltak, akik feleltek a területükön a katonáskodásért, a bírászkodásért, a védelemért és adószedésért, de annak csak az egyharmadát tarthatta meg, míg az örgrófok az egészet).

Nagy Károly idején az alábbi örgrófságokat hozták létre a keleti területeken északról délre haladva:

- Dán örgrófság (az Eider és Schlei öböl között);
- Szász örgrófság (az Eider és Elba folyók között);
- Thüningiai, vagy Szorb örgrófság (a Saale folyó mentén);
- Frank örgrófság (Felső-Frankföld területén);
- Avar örgrófság (az Enns folyótól a bécsi erdőig terjedő területeken, későbbi neve: Keleti örgrófság);
- Pannóniai örgrófság (Béctől keletre lévő területek);
- Kárpátiai örgrófság;
- Friuli örgrófság.
- Mivel az örgrófságok területén élő törzsek nem voltak stabil szövetségesek, a frank királyoknak több hadjáratot kellett vezetni azért, hogy hatalmukat megerősítsék, fenntartsák.

²¹ Örzök, vigyázzatok a határra!, 87. oldal ; Bradács Gábor: Határörgrófságok a Német-római Birodalomban

- I. (Nagy) Ottó (936 – 973) uralkodása idején 22 az örgrófságok további átszervezéseken estek át és újabb keleti, délkeleti jöttek létre. A keleti határvidéken a különböző szláv népekkel, míg délkeleten a csehekkel és a magyarokkal álltak szemben az örgrófságok, mindig az aktuális területi sajátosságoknak megfelelően, hiszen az elfoglalt és visszavett területek kiterjedése mindig változott.
- Ebben az időben a nyugati és az itáliai örgrófságok csak nevükben hasonlítottak a keletiekhez, azonban e területek saját irányítás alatt nem álltak és katonai szempontból sem voltak külön megszervezve, hiszen területileg jóval kisebb kiterjedésűek és hatalmilag is korlátozottak voltak. 23 Mint ahogy az előzőekben említésre került sok esetben csak katonai vezető szerepet láttak el a nyugati örgrófok.
- A császárság korában újrászervezett örgrófságok száma bővült, újabb – elsősorban keleti – örgrófságok jöttek létre:
 - Billung örgrófság (a balti partvidéken Szczein városától Schleswig tartományig);
 - Gero örgrófság (a Szász keleti örgrófság területén jött létre. Később több részre osztották, pl.: Északi örgrófság, Meißeni örgrófság, Alsó-Lausitz, Merseburgi örgrófság, Milzeni örgrófság);
 - Keleti örgrófság (Ostmark, a mai Ausztria nagy része ide tartozik);
 - Karintiai örgrófság;
 - Drávai örgrófság;
 - Sanni örgrófság;
 - Krajnai örgrófság (a mai Szlovénia területén).²⁴

A örgrófságok egy kiterjedt határvédelmi rendszert biztosítottak a Német-római Birodalom számára, melyek – figyelembe véve a korábban felsorolt örgrófságokat – I. Ottó, valamint a Száli császári dinasztia idején nyugaton, keleten, délkeleten és Itáliában 41 egységet alkottak. A 12. századig az örgrófságokban különösebb változás nem történt. A Száli dinasztia (1125) kihalása után, a központi hatalom gyengülésével az örgrófok egyre nagyobb és nagyobb vagyona tettek szert, míg végül vagy jogi szempontból, vagy ténylegesen egyre magasabb szintre kerültek és ők maguk herceggé, birtokaik hercegségekké válhattak.²⁵

HATÁRVÉDELEM A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGBAN

A honfoglalás kori magyar határvédelem és a gyeprürendszer felépítése

A gyeprü a honfoglaló magyarság határvédelmi rendszere volt, ami a Honfoglalás után még évszázadokig fennmaradt. Gyeprüket már a hunok és az avarok is alkalmazták²⁶. A természetes akadályokat mesterséges védőművekkel egészítették ki, így biztosítva a határvédelmet, az ellenséges támadások megakadályozását. Ezek a határ meghatározására alkalmas természetes tereptárgyak, járhatatlan erdők, hegyek, mocsarak sorozata volt, amit

²² 936-tól 962-ig német király, majd 962-től 973-ban bekövetkezett haláláig, már mint a Német-római Birodalom

²³ Örzők, vigyázzatok a határra! 96. oldal; Bradács Gábor: Határörgrófságok a Német-római Birodalomban

²⁴ német keleti kolonizáció

https://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9met_keleti_koloniz%C3%A1ci%C3%B3 (letöltés: 2018.01.21.)

²⁵ Örzők, vigyázzatok a határra! 101. oldal; Bradács Gábor: Határörgrófságok a Német-római Birodalomban

²⁶ Korai magyar történeti lexikon: 9–14. század. Főszerkesztő: Kristó Gyula; Budapest: Akadémiai Kiadó. 1994. 242. oldal; ISBN 9630567229

műveletlenül, lakatlanul hagytak, melyeket – általában egymás mögött két-három vonalban elhelyezett – mesterséges árkok, földhányások, fatorlaszok és földvárak rendszere segítette. Ezeken átjutni csak a jól eltorlaszolható kapukon keresztül lehetett. A gyeplőn átvezető „nemzetközi” útvonalak külső kijáratainál határvédő népelemek, főleg kabarok, besenyők és székelyek éltek és állandó őrseget tartottak.²⁷ A korai Árpád-kori határvédelem, a gyeplőrendszer tehát nem egy konkrét határvonalat jelentett, hanem egyfajta területsávot a határ vonalától az „ellenség”, vagy idegen terület felé kialakítva.

A gyeplőrendszer két részből állt össze, melyek az alábbiak voltak:

- a lakatlan területsáv a gyeplővel, mely gyeplőn túli területet jelent, (erdélyi elnevezése: Erdőelve, “erdőn túli területből” származik).
- a gyeplővel belül húzódó védővonal pedig a gyeplő volt.
- A gyeplőről a kapukon keresztül lehetett az elvére átgátni, melyek eltorlaszolható kialakításúak voltak.

7. ábra: A gyeplő határvédelmi falának rekonstruált kapuja²⁸

A gyeplővel kivezető kijáratok külső végén állandó őrsegek voltak. Magyarországon a gyeplőhatárok és az országhatárok nem voltak azonosak.²⁹

A Kárpát-medence földrajzi adottságai egy nagyon jól kialakítható és védhető határvédelmi rendszer megépítését tették lehetővé. A Kárpátok hegyvonulatai északon és keleten szinte áthatolhatatlan természetes akadályként zárták le a határt. A bejárás itt csak a szorosokon át volt lehetséges, melyek azonban könnyen védhető völgyeket, folyómedreket jelentettek.

A honfoglalás kori Magyarország területének védelmét délen a Duna és a Száva folyók, nyugaton pedig a Fertő és a Hanság szinte áthatolhatatlan ingóványai, mocsarai képezték.

²⁷ Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In Liptai Ervin (főszerk): Magyarország hadtörténete I-II. 2. javított kiadás. Budapest: Zrínyi. 1985. ISBN 9633263379

²⁸ <http://wikimapia.org/12228579/hu/Vasv%C3%A1ri-s%C3%A1nc-rekonstru%C3%A1lt-kapu-%C3%A9s-s%C3%A1ncr%C3%A9szlet> (letöltés: 2018.01.08.)

²⁹ <http://lexikon.katolikus.hu/G/gyep%C5%B1rendszer.html> (letöltés: 2018.01.08.)

A gyepeülve általában lakatlan, erdős terület volt, szélessége több napi járóföldet is kitett és ezen keresztül senki nem jöhetett észrevétlenül. Egyben kiváló vadászterület volt, de táborhelyként is szolgált a hadjáratokhoz.³⁰

A határvármegyék megszervezésére, valamint a gyepeü védelmének biztosítására Szent István király első intézkedései között rendelkezett. A határőrség szerepét az úgynevezett lövők – akik tulajdonképpen lovas íjászok voltak – és az őrnagy vezette örök látták el.

Az újabb és újabb területek elfoglalásával a gyepeü egyre nagyobb lett, kijebb toldott, a gyepeüelve viszont – a fokozatos benépesülésnek köszönhetően – folyamatosan keskenyebb területsávokra csökkent.

A korábbi, besenyő és kun támadásokra még hatékony védvonalként tudták alkalmazni a gyepeürendszert, de a későbbi, 1241-ben kezdődő tatár támadások ellen már nem bizonyult elegendőnek.

Az 1300-as évekre már nem számított elégséges védelemnek, ezért helyét a IV. Béla király által kiépített kővárak vették át. Mivel ez a határvár-rendszer a kor színvonalán sokkal hatékonyabb védelmet biztosított, ezért a gyepeürendszer alkalmazása a XIV. század végére megszűnt.

A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁG³¹, VÉGVÁRRENDSZEREI A HATÁRVÉDELEM TÜKRÉBEN

Előzmények, a végvárrendszer kiépítésének szükségessége

Az Oszmán Birodalom I. Bajezid szultán vezetésével 1396-ban Nikápolynál nagy győzelmet aratott a Luxemburgi Zsigmond magyar király parancsnoksága alatt felvonuló összeurópai kereszténysereg felett. A csatavesztés után várható volt a további török előrenyomulás, azonban az Oszmán Birodalom keleti határát éppen ebben az időben támadta meg a Közép-ázsiai mongol birodalom, mely Timur Lenk vezetésével hatalmas győzelmet aratott.

E mongol keleti győzelem időt adott a kereszténységnek, hogy felkészüljön a később valószínűleg bekövetkező török támadások folytatására. A feladat végrehajtása érdekében Zsigmond kiadta a „honvédelemről szóló királyi dekrétumot“, mely szabályokat tartalmazott egy királyi haderő biztosítására és elrendelte a déli végvárrendszer kiépítését.

A végvárrendszer jelentősége, feladatrendszere

Az Oszmán Birodalom elleni védelem tengelye a kora Magyarország déli határán kiépített végvárrendszer volt, melyben a „végvárak” egyfajta stabil védvonalat alkottak a támadó török csapatokkal szemben. A végvárak rendeltetése kettős feladatrendszeren alapult. Egyfelől a végvárakat a támadó seregek megkerülhették ugyan, de ekkor számolniuk kellett a várakban maradó védők folyamatos zavaró harcával, portyázásaival (például a felvonuló seregek

³⁰ <https://24.hu/tudomany/2016/01/13/igy-vedtek-1000-eve-a-magyar-hatart/> (letöltés: 2018.01.08.)

³¹ Az újkor kezdetét az európai történelem Amerika felfedezéséhez (1492), míg a magyar történetírás a mohácsi csatavesztés időpontjához (1526) köti. Mivel a témában szereplő magyar végvárrendszer kiépítését éppen a középkor végén és a korai újkor elején hajtották végre, ezért ez a rész ezen korhoz kötve került besorolásra.

zavarása, vagy az utánpótlási útvonalak folyamatos támadása). Másfelől biztonságot nyújtottak a várak környezetében élők részére és védték a hátszágot.

Az első magyar végvárrendszer

Az első, magyarországi törökellenes végvárrendszert a 15. században a Kárpátok déli vonulataira, a Dunára és a Szávára támaszkodva, Erdély déli határa és az Adriai-tenger között kezdte kiépíteni Luxemburgi Zsigmond.

Ugyan Lazarovics szerb despota³² halála után (1426 után) a szerbektől magyar kézre került az akkori legerősebb várként számon tartott Nándorfehérvár, a törökök megszerezték Szendrő és Galambóc várát. Mátyás király az 1460-as években jajcai és a szrebeniki várakkal a végvárrendszer nyugati oldalát erősítette meg.

8. ábra: Az első végvári vonal a XV. században³³

A főbb oszmán támadások tengelyvonala a Duna folyó volt, így elsősorban a Duna közelében, vagy a partján épített várakat kellett a legjobban megerősíteni és védősereggel ellátni. Bár a törökök folyamatosan próbálkoztak a végvárrendszer szétzúzásával, az azonban megfelelően bizonyult a védelmi funkciók ellátására, csak kisebb portyázások, betörések történtek.

A 15. század végén a várak két párhuzamos láncot alkottak, melyek az alábbiak voltak:³⁴

- Szörény – Orsova – Nándorfehérvár – Szabács – Szebernik – Jajca – Knin (Tinín) – Klissza – Szcardona,
- Karánsebes – Lugos – Temesvár – Pétervárad – Szerémség – Banja Luka – Dubica – Krupa – Otosác – Zengg.

³² A Bizánci Birodalomban a császári család egyes tagjainak címe. A 13. századtól egyes tartományi vezetők is despotának címezték magukat. 1402-1459 között a szerb uralkodók is ezt a címet viselték; Szerbia bukása után despotának címezték Magyarországon élő utódaikat is a török hódításig.; <https://hu.wikipedia.org/wiki/Despota>; (letöltés: 2018.01.09.)

³³ <http://tortenelemcikkek.hu/node/258> (letöltés: 2018.01.10.)

³⁴ Szakály Ferenc: A mohácsi csata; Akadémia Kiadó, Budapest, 1977; 50-51. oldal

9. ábra: A magyar végvárrendszer a XV. század végén³⁵

Mivel a várrendszer nagy része nem magyar területen épült ki, a támadások elsősorban a helyi, főként délszláv lakosságot érték. Az ellátás biztosítására a fontosabb végvárok köré – a szerb és bosnyák területeken – bánságokat szerveztek, melyek ellátásához a déli magyar vármegyék is hozzájárultak. A bánságokat a bánok vezették, s ezek idővel jelentős hatalomra tettek szert.

Ennek ellensúlyozására Mátyás uralkodása elején átszervezte és központosította a déli védelem szervezetét. Egyik első lépéseként Nándorfehérvárt a báni rendszeren kívülre helyezte, majd a keleti területeket Temesvár székhellyel az „alsó részek” főkapitánya alá rendelte. A Dráva-Száva között, a bosnyák és a horvát területeket pedig az egyesített horvát és szlavón bánsághoz csatolta, ezzel a belsőbb területek erőforrásait is a határvédelem szolgálatába állította.³⁶

Mátyás halála után híres és a kor egyik legerősebb zsoldoserege, a fekete sereg felbomlott. Az ország gazdasági és politikai válsága sodródott. Az 1500-as évek elején a királyi hatalom meggyöngült, a bevételek csökkentek, a várak fenntartására, felújítására egyre kevesebb pénz jutott. A mobil haderő finanszírozására szintén nem volt elég fedezet, így a megfelelő utánpótlások biztosítása nélkül egyre több és több sikeres török támadás valósult meg. A legfontosabb déli végvárainkat – Szabácsot, majd Nándorfehérvárt – a törökök, 1521-ben foglalták el, míg végül a többi végvár is erre a sorsra jutottak, sorra elestek.

Az oszmánok az első, elfoglalt védvonalra támaszkodva folyamatos támadásokat indítottak a jóval gyengébb várakat magában foglaló második védvonal ellen, majd pedig az ország belseje felé törtek. Végül az Al-Duna mentén észak felé törve 1526-ban Mohácsnál megsemmisítő vereséget mértek a magyar királyi és a különböző külföldi erőkkel felálló seregre. Ezzel a csatával megpecsételődött az ország sorsa, melynek legnagyobb része, az Oszmán Birodalom részévé vált, mintegy 150 évre.

A Magyar Királyság a folyamatos bel- és külpolitikai viszályok miatt 1529-ben először kétfelé, majd Buda eleste után, 1541-ben három részre szakadt:

³⁵ https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%A9gv%C3%A1r#/media/File:Hungarian-Ottoman_border_at_the_beginning_of_the_16th_century.png (letöltés: 2018.01.08.)

³⁶ Szakály Ferenc: A mohácsi csata, Akadémia Kiadó, Budapest, 1977, 55-58. oldal

- a törökök által elfoglalt Hódoltsági területekre (Duna menti területek, Duna – Tisza köze),
- a megmaradt Magyar Királyságra, melynek élére Habsburg Ferdinándot választották (ezzel a Habsburg Birodalom részévé vált) és
- az Erdélyi Fejedelemségre (Tiszántúl és Erdély).

Az új végvárrendszer kialakítása, várépítések és korszerűsítések

A folyamatosan jelentkező török fenyegetés ellen 1541 után szükségessé vált az országon belüli új védelmi vonal kiépítése. Ez az Adriai-tengertől Szigetvár, Kanizsa, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Szatmár, Várad, Temesvár vonalán egészen az Al-Dunáig húzódott.³⁷ Az említett végvárokon kívül a védvonalon az erődítményeket kisebb lovagvárakból, templomokból, kolostorokból és kastélyokból alakították át. Az 1540-es évektől a nagyobb, de már jelentősen legyengült várak korszerűsítése, a fontosabb várak védműveinek a korszak haditechnikai követelményeinek megfelelő átépítése kezdődött el elsőként. Az 1550-es évek közepétől a számos olasz hadmérnök érkezett Magyarországra, akik szakszerű építés-irányításával jelentősen felgyorsultak az erődítő munkálatok.

A várak védelmi rendszerének kialakításában nagyobb szerepet kaptak és ismét alkalmazásra kerültek a természetes akadályok például az ingoványos területek, mocsarak jobb kihasználása, vagy vízfolyások, patakok szabályozása (duzzasztás). A kővárak jelentős építési költségekkel és idővel jártak, ezért megerősítésükre, vagy hiányuk kiküszöbölésére építettek úgynevezett palánkvárakat is. Ezek alapja az erős tölgyfagerenda váz volt, melyeket vesszőfonással kötöttek össze, közéjük pedig földet döngöltek, majd a tűzvédelmük biztosítására kívülről sárral tapasztották be.

A korábbi harcmódorhoz megépített, magasabb, de vékonyabb falakat az ágyúzásnak jobban ellenálló, vastagabb falakra építették át és földtöltésekkel erősítették meg. A várakat a régi kör alakú tornyok és rondellák helyett új típusú bástyákkal erősítették meg. A falsíkból ékszerűen kiugró olasz bástya építésénél figyelmet fordítottak rá, hogy a bástyák falainál ne keletkezessen holttér, amit a várvédő ágyúk tüze nem érhetett el (a szögletes formák biztosították azt is, hogy az összes falat tűz alatt tarthassák).

A várépítésben megjelentek az öt-, vagy hatoldalú bástyák, melyeket fülesbástyának (vagy újolasz bástyának) neveztek. Ezeknél a bástyák „fülei” védelmet nyújtottak a vár tüzéinek, mert kisebb szögből lehetett a fal ezen szakaszaira löni.

A várépítéshez szükséges pénz és munkaerő előteremtése komoly feladat volt. 1554-től minden jobbágyot évi 6 nap kötelező munkára köteleztek a várépítéseknél. 1556-tól a végvárak a haditanács hatáskörébe kerültek, s így lehetőség nyílt a várrendszer egységes és szakszerű irányítására.

³⁷ Magyarország története 1526-1686 1. kötet, 424. oldal

10. ábra: A füzeri vár (jól megfigyelhetőek az olaszbástyák védelmi funkciói)³⁸

A kisebb erődökben, 20-40 fős helyőrség, a nagyobb várakban 500 katona állomásozott. a Bécs közvetlen védelmét ellátó központokban ennél is több (Győrben 1400, Kanizsán 1950, Komáromban 1024). A várak őrségét a már említett 1577-es kimutatás alapján a négy magyarországi főkapitányság területén békeidőben 16 612 katona alkotja, akiknek nagyjából a harmada német, harmada magyar gyalogság, és a harmada lovas volt. A horvát és vend határőrség mintegy 7000 katonából, főként „haramiákból” (szláv gyalogosokból) állt.³⁹

A magyar várakkal szemben álló török vilajetek (a budai, temesvári és boszniai) erődítményeiben körülbelül 40 ezer katona szolgált, mely létszám a hadjáratok alkalmával a szultáni vagy nagyvezíri főserég létszámával kibővítve a török haderő fölényét eredményezte a 16. században.

A végvárrendszer felbomlása

Az 1618-48 között zajló Harmincéves háború idején a tüzérségi eszközök fejlődésével a tömeg hadseregek elterjedésével a végvárak szerepe egyre csökkent. Egyfelől a Habsburgok európai – elsősorban a franciák elleni – háborús költségei olyan mértékben megnöttek, hogy egyre kevesebb jutott a végvárrendszer fenntartására és a végvári katonák zsoldjára.

Másfelől a török nyomás is csökkent, ami miatt a végvárrendszer is kisebb figyelmet kapott. Az oszmánok elleni győztes szentgotthárdi csata eredményeként megkötött vasvári béke (1664), majd a karlócai békeszerződés⁴⁰ után a Habsburgok – részben tartva a magyarok megerősödésétől, melyet a végvárak jelentettek, részben pedig a már jelentkező magyar elégedetlenségek miatt – általánosan elrendelték a végvárak lebontását. A végrehajtás elrendelése után azonban a 17 várból, amelynek rombolását biztosan elrendelték, mindössze

³⁸ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/01/Cetatea_F%C4%83g%C4%83ra%C8%99-vedere_aeriana.JPG (letöltés: 2018.01.08)

³⁹ Magyarország története 1526-1686 1. kötet, 424. oldal

⁴⁰ A béke az 1683–1697-es, a törököket a Magyar Királyság területéről kiűző Habsburg–török háborút zárta le, amely az utóbbiak vereségével zárult. Az aláírók az Oszmán Birodalom, valamint a Habsburg Monarchiát, a lengyel–litván államot, a Velencei Köztársaságot és Oroszországot is magában foglaló Szent Liga voltak. Az oszmánok átengedték az osztrákoknak Magyarország nagy részét, Erdélyt és Szlavóniát. https://hu.wikipedia.org/wiki/Karl%C3%B3cai_b%C3%A9ke (letöltés: 2018.01.21.)

négyet romboltak le teljesen, kettőnek csak a külső várát semmisítették meg, hat vár esetében nem meghatározható a gyengítés mértéke, öt vár pedig teljesen megmenekült a pusztulástól.⁴¹

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a végvárrendszer az első időszakban képes volt megállítani a határt fenyegető, nagy számban felvonuló ellenséges csapatokat. A törökök általában áprilistól kezdték meg hadműveleteiket és legkésőbb októberig folytatták azokat, majd visszavonultak délebbi, téli szálláshelyükre és az időközben elfoglalt várakban csak kisebb helyőrséget hagytak. A következő év tavaszáig a végvárrendszert és a határvédőket fel kellett készíteni az újabb és újabb ostromokra, védelmi műveleteikre, valamint a törökök által elfoglalt várak visszafoglalására téli hadjáratot indítani. Ez azonban sajnálatosan sok esetben nem történt meg.

Az újabb várak megépítéséhez azonban jelentős számú építőmunkásra, katonára volt és időre volt szükség. Az előzőek rendkívüli költségeket feltételeznek, melyet a már felépített vár fenntartása, a szükséges karbantartások és a végvári katonák zsoldja tovább növelt. A jelentős költségek fedezetére általában még több adót kellett kiróni a népre, mely viszályokhoz, lázadásokhoz vezetett. A 17. század elejére a – a korszerűsödő tüzérségi eszközök alkalmazásával és a tüzerő növekedésével – a végvárrendszer elveszítette egykori védelmi jelentőségét.

MODERN KORI HATÁRVÉDELEM ÉS ŐRIZET

A maginot vonal szerepe a francia határvédelemben

A védműrendszer kiépítésének előzményei, története

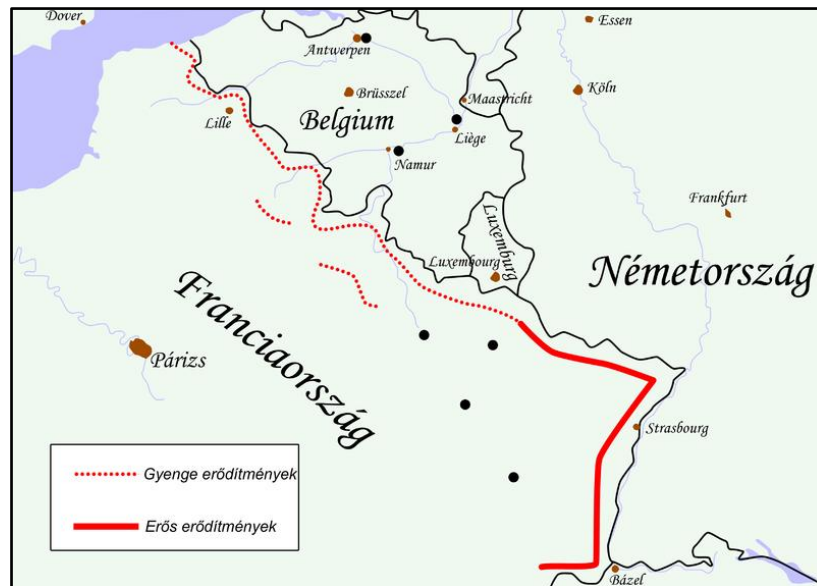
A porosz-francia háború (1870-71) a franciák vereségével zárult. Ezért Franciaország részéről igényként jelentkezett egy, a francia-német, a francia-olasz és a francia-luxemburgi határokat védő, korszerű, erős határvédelmi erődrendszer kiépítése. Az I. világháborúig a fontos ipari városok körül hoztak létre kisebb erődöveket. A "Nagy háborúban" a nagy tüzerőt képviselő, modern német tüzérség azonban aránylag könnyen bevette ezeket az erődöket. A háború mindkét oldalon rengeteg embervesztéssel járt, amelyet a francia vezérkar nem hagyhatott figyelmen kívül. Az I. világháború után elemezték a támadó- és védőharc lehetőségeit, számba vették Franciaország jövőbeli hadipotenciálját (melyből kiderült, hogy egy újabb háború esetén Németország – a demográfiai növekedésük miatt – sokkal több katonát tudnak mozgósítani) és a védelmi rendszer megerősítését tűzték ki célul.

A fejlesztési terveket 1920-ban rendelte meg a hadügyminisztérium, melyben a határvédelem az Alpoktól a La Manche csatornáig történő kiépítésére tettek javaslatot, arra az elgondolásra alapozva, hogy a francia mozgósításig az överődők a határ mentén feltartják ellenséges erőket. Egy 1921-es felülvizsgálatban azonban már csak a francia-német határ lezárását tartották szükségesnek, tekintettel az Ardennek-hegységre, mint természetes akadályra és a belgákkal kötött szövetségre.

1922-ben a hadügyminisztérium bizottságot állított fel a tervek vizsgálatára. Ekkor már két változatot dolgoztak ki, melyekben:

⁴¹ Oross András: Az 1702. évi magyarországi várrombolások (tervezet és valóság); előadás a Castrum Bene Egyesület 11. vándorgyűlésén (letöltés: 2018.01.21.)

- az egyik terv a független nehéz överődöket támogatta, míg a
- másik terv könnyű erődök vonalát javasolta, amely mögött motorizált egységek várakoznak, hogy visszaverjék a támadókat.
- A bizottság végül egy vegyes megoldás mellett döntött, ahol a folyamatos védelmi vonalat erődök – különböző műszaki akadályokkal, lövészárkokkal összefűzött –, több szintű láncolata alkotta. 1926-ban új bizottságot hoztak létre. A javaslatoknál felmerült az olasz–francia határ erődítésének ötlete is. A tervezési folyamat azonban csak akkor gyorsult fel, amikor André Maginot lett a hadügyminiszter, aki végül elrendelte a kiépítését.

11. ábra: A Maginot vonal⁴²

A Maginot vonal rendeltetése

Mint minden határvédelemre alkalmazott műszaki zárnak, zárcsomópontnak a Maginot vonal elsődleges rendeltetése az ellenséges csapatok elrettentése, megállítása, vagy mozgási irányának megváltoztatása volt.

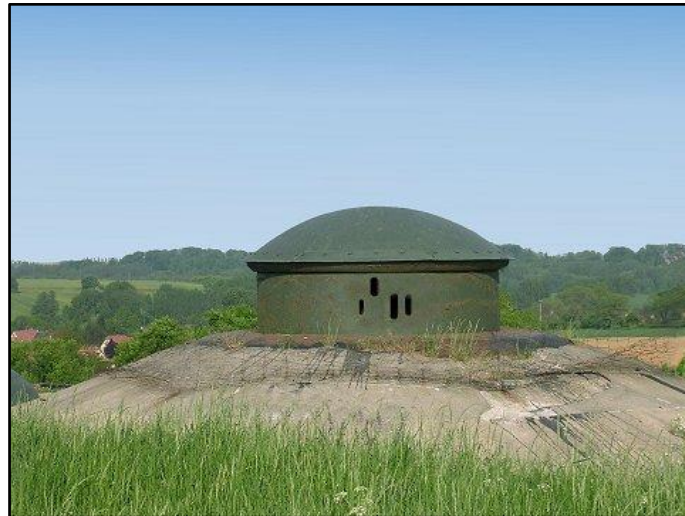
A konkrétabb céljai a határőrízet, a támadás esetén időben történő riasztás, a támadó ellenség feltartóztatása a francia hadsereg mozgósításig, továbbá Franciaország fő iparvidékének (Elzász-Lotaringia) közvetlen védelme, valamint az ellenség elterelése Svájc vagy Belgium felé, ahol könnyebb a védekezés.

Az erődvonallal kiépítése

Az teljes erődvonallal kiépítésének kezdetén, 1930-ban a rendeltetését átértékelték, így már nem az ellenség ideiglenes megállítása – ezzel értékes idő nyerése az ellentámadás felkészülésére – , hanem a támadások végérvényes megállítása volt a cél. Az erődvonallal tényleges építési munkálatait csak 1930-ban kezdték meg, mely során elsőként a Hackenberg-i tüzér-erődöt építették fel. Az erődöt úgy méretezték és építették ki, hogy egy 150 mm-es löveg találatát is kibírják. A határvédelmi rendszer erődökből, az erődöket összekötő földalatti járatrendszerből

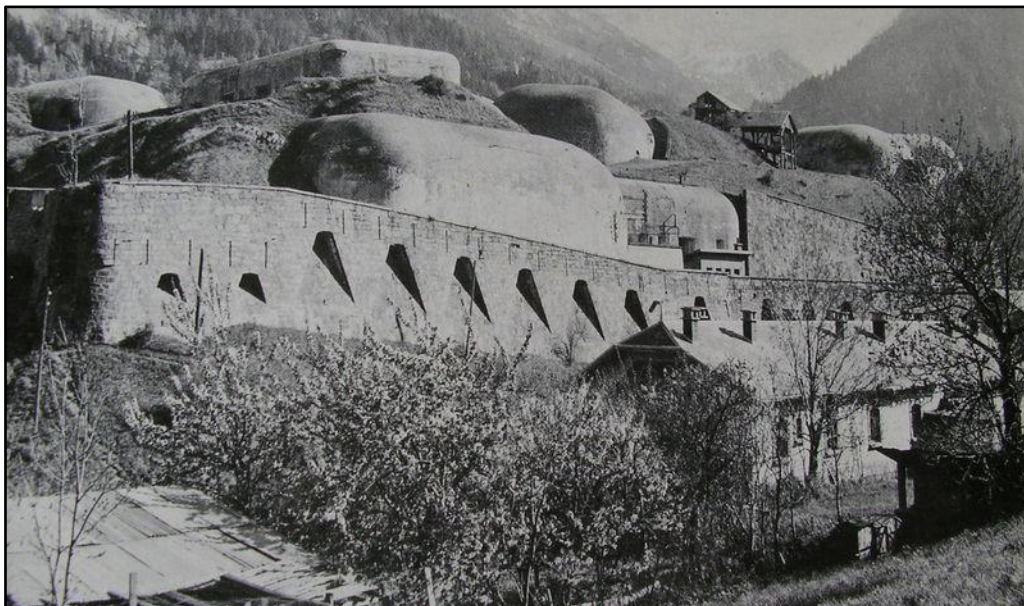
⁴² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/c4/Maginot_Line_in-hu.png/800px-Maginot_Line_in-hu.png (letöltés: 2018.01.20.)

és az ezeket ellátó hátszági infrastruktúrából állt. Az erődök alsó szintjén legénységi körleteket, kórházakat, lőszerraktárakat alakítottak ki.

12. ábra: Behúzható géppuskatorony kupolája⁴³

A védelmi zónában folyamatos, megszakítás nélküli harckocsi és szögesdrót akadályok készültek, megerősített beton bunkerekkel (köztes kazamaták), melyek géppuskákkal és páncéltörő ágyúval voltak felszerelve. A kazamaták közötti távolság – a tereptől függően – néhány 100 métertől egy vagy több kilométerig terjedt. A köztes kazamaták vonala szabálytalan távolságokra földalatti erődökkel (ouvragesek) volt megerősítve, melyeket tüzérségi lövegekkel szereltek fel.

13. ábra: A Maginot-vonal erődrendszere a német határon⁴⁴

A Maginot-vonal három részből állt:

⁴³ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/Tourelle_jm.jpg (letöltés: 2018.01.21.)

⁴⁴ <https://steamuserimages-a.akamaihd.net/ugc/867359862996116652/924449FF782FBDEA53BB114228AFE4D2990FD1B4/> (letöltés: 2018.01.21.)

- a Maginot-vonalból (más néven: régi frontból, ez épült ki Longuyontól a Rajnáig);
- a kiterjesztett Maginotból (más néven: Új Front) és;
- a Kis-Maginot-vonalból az Alpokban.
- Az eredeti Maginot-vonal az északkeleti fronton helyezkedett el és a Rajnai védelemét nem foglalta magában, erre külön épült az úgynevezett Rajna-vonal.⁴⁵
- A Maginot-vonalban átlagosan 20 km mélységű védelmi rendszert építettek ki a franciák, melyben megtalálhatóak voltak a megfigyelőpontok, határőrállomások, kommunikációs központok, gyalogos fedezékek, műszaki akadályok, torlaszok, tüzérségi állások, géppuska fészkek, valamint a raktárak.
- A rendszer többszörösen tagolt volt, melyet az alábbi objektumok alkottak:
- Az első vonalat, a határőrizetet álcázott legénységi körletek alkották, amelyek meglepetésszerű támadás alkalmával az első ellenlökések végrehajtását végezték volna.
- A második vonal átlagosan 5 km-es mélységű, páncéllhárító eszközökkel felszerelt sáv, melynek feladata az ellenséges kibontakozás lassítása volt.
- A fővonal körülbelül 10 km-re kezdődött a határtól. Két méteres mélységben földbe ástott, 0,7-1,4 méter magasan kiálló acélrudak hálózatával kezdődött, amely harckocsiakadályként funkcionált. Ezeket ott telepítették, ahol a vonal nem a sűrűbb erdők, vagy járhatatlan mocsarak mentén húzódott. A harckocsiakadályokat rögtön követte a gyalogsági akadály is, amely nagyon sűrű szögesdrótból állt.
- A gyalogsági bunkerek, amelyek géppuskák, gépágyúk és 25, 37 vagy 47 mm-es páncéltörő lövegek elhelyezésére szolgáltak és 20-30 fős egységeket tudtak befogadni. Jellemzőjük a tetejükön lévő, a periszkóp és a gépfegyverek elhelyezését biztosító kiemelkedés (a páncéltornyok behúzható és rögzített változatban is készültek).
- A körülbelül 100-200 fő elhelyezésére szolgáló épületek (Petits Ouvrages), amelyekben a páncélos alakulatokat támogató gyalogság elleni erők voltak, akik a nagy erődök között alagutak segítségével szabadon közlekedtek;
- A Maginot-vonal fő erődítményei, az Ouvrages-ek, melyek 500-1000 fős személyzettel, nehéztüzérséggel és ellátó raktárakkal rendelkeztek.
- Az erődök lövegeinek tűzvezetéséhez megfigyelőpontokat telepítettek.
- Az összes erőd között telefonhálózatot fektettek ki.
- A gyalogsági óvóhelyek: 500-1000 méterre a főerődök vonalától létesített, 200-250 főt befogadó épületek voltak, amely az esetleges visszavonulás alkalmával tartalékokkal szolgált, és lehetőséget adott az ellentámadásokra.
- Az erődvonalakat az árvíz-övezetekben lehetőség szerint – természetes akadályként jelentkező – folyók árvizes területei mentén építették ki.
- Az erődök között biztonsági útvonalakat létesítettek.
- Az erődvonalban raktárakat építettek és ellátó útjaikkal biztosították a gyors utánpótlást.
- Kiegészítették a lőszerraktárakat és a hozzájuk vezető utakat.

⁴⁵ <http://www.bunkermuzeum.hu/Bunkermuzeum/vonalak/francia/maginot03.htm> (letöltés: 2018.01.21.)

- A gyorsabb ellátás biztosítására 50 km-es körzetben keskeny nyomtávú vasúthálózatot építettek ki.
- A védvonal rendelkezett nagyfeszültségű elektromos hálózattal.
- Az első vonalak hatékony támogatására vasúti tüzérséget is alkalmaztak.⁴⁶
- Felépült 142 darab nagyerőd, 352 darab kazamata, 78 darab gyalogsági óvóhely, 17 megfigyelőközpont és körülbelül 5000 gyalogsági szállás. A teljes projekt során 100 km alagút és 12 millió köbméter földmunkát kellett végezni, 1,5 millió köbméter betont kellett készíteni 150 000 tonna acélt és 450 km hosszú utat és vasutak kellett építeni.⁴⁷ A tényleges kivitelezés egyes szakaszokon még 1940-ben is folyamatban volt.

14. ábra: A Fort de Sainghain főerőd ⁴⁸

A Maginot vonal történelmi jelentősége, hatásai

A Maginot vonal, a kiépített erődrendszerével a maga korában korszerű határvédelmet, határőrizetet biztosított. A tervezett építési költségekre a francia kormány 1929-ben 2,5 milliárd frankot hagyott jóvá, azonban a vonal kiépítésének végére ez az összeg megduplázódott.

Az erődítményrendszer ellenzői közé tartozott többek között De Gaulle is, akik a költséges határvédelmi rendszer kiépítése helyett egy nagyobb méretű harckocsi és repülőflotta felállítását javasolták, hiszen az I. világháborúban bebizonyosodott, hogy alkalmazásuk a hadszíntereken döntő fontosságú.

A németek a Maginot vonal erődeinek frontális támadása helyett azonban a gyengébb védelmű belga, holland területek felől támadtak és megkerüléssel, átkarolással aránylag könnyen leküzdötték a franciák ellenállását, akik 1940 júniusában kapituláltak. Az erődítmény zöme tényleges harc nélkül adta meg magát.

⁴⁶ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Maginot-vonal> (letöltés: 2018.01.25.)

⁴⁷ <http://www.bunkermuzeum.hu/Bunkermuzeum/vonalak/francia/maginot02.htm> (letöltés: 2018.01.21.)

⁴⁸ az 1939-1945 blog.hu A furcsa háború cikkéből (letöltés: 2018.01.21.) http://m.cdn.blog.hu/19/1939-1945/image/BEF_Troops_of_51st_Highland_Division_march_over_a_drawbridge_into_Fort_de_Sainghain_on_the_Maginot_Line,_3_November_1939.jpg

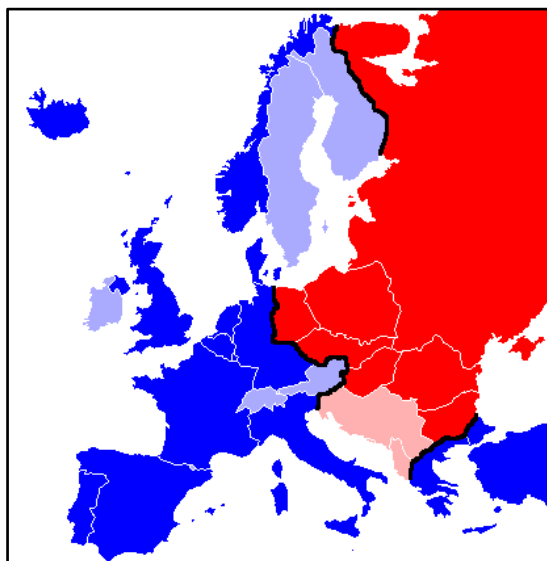
A Maginot vonal azonban nagy hatást gyakorolt az 1930-as évek európai nemzetek védelempolitikájára, a gazdasági világválság idején pedig munkát adott rengeteg mérnöknek, építőmunkásnak, ezért számos követője akadt a francia példának. Hasonló felépítésű védelmi rendszert építettek ki Romániában (Károly-vonal), Csehszlovákiában, Görögországban (Metaxas vonal), de – a franciák elleni védelem biztosítására – saját erődrendszert állított fel Németország is (Siegfried vonal, vagy más néven Westwall). A Maginot vonal, valamint a hozzá hasonló erődrendszerek elleni harcászati eljárásokat a harmincas évek végére kidolgozták és sikeresen alkalmazták az összes ilyen típusú határvédelem ellen.

HIDEGHÁBORÚS HATÁROK, DEMILITARIZÁLT ZÓNÁK

„Vasfüggöny” a magyar határon

A Szovjetunió érdekszférájába tartozó szocialista országok Nyugat-Európától való elszakadásuk érdekében fizikai zárat létesítettek a határaikon, melyet elsőként Winston Churchill az 1946. március 5-i fultoni beszédében nevezett vasfüggönynek.

„A baltikumi Stettintől az Adriánál levő Triesztig vasfüggöny ereszkedett le, a kontinens teljes szélességében. E vonal mögött van Közép- és Kelet-Európa ősi államainak összes fővárosa. Varsó, Berlin, Prága, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia, mindezen híres városok, környező népességükkel abban fekszenek, amelyet szovjet szférának kell neveznem, és így vagy amúgy, de mind ki van téve nem csupán a szovjet befolyásnak, de egy igen erős és egyes esetekben fokozódó mértékű moszkvai irányításnak is.”

15. ábra: Az európai vasfüggöny térképe⁴⁹

A vasfüggönt különböző módokban építették ki, de szinte mindegyikben közös volt az elektromos jelzőrendszer, valamint az aknamezők aknazárként történő alkalmazása.

Az ábrán vörössel a keleti blokk, kézzel a nyugati blokk, világos kézzel a katonailag semleges országok láthatóak, míg a rózsaszínű rész az el nem kötelezett Jugoszlávia és a

⁴⁹ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/8b/EiserneVorhang.png/250px-EiserneVorhang.png> (letöltés: 2018.01.26.)

keleti blokkból elszigetelődött Albánia. A fekete sáv a vasfüggönyként értelmezendő határ kelet és nyugat között.

A magyar vasfüggöny kiépítése

A II. világháború befejezését követően a magyar határszakaszon már 1949-ben határövezetet létesítettek. Az államhatár őrizetét, a határforgalom ellenőrzését Magyar Honvédség alárendeltségében működő Honvéd Határőrség és az államrendőrségen belül külön szolgálati ágként működő Határrendőrség látta el. 1950. január 1-jével a Határőrséget beolvasztották az Államvédelmi Hatóságba, feladata a határőrizet és a határforgalom-ellenőrzés és a határrend ellenőrzése lett.⁵⁰ A határőrség ekkor még nem rendelkezett a feladatai végrehajtásához elegendő létszámmal, ezért szükség volt egy műszakilag megerősített határra. A határok átláthatósága, védhetősége, valamint a szükség szerinti beavatkozás – például a csempészet, a jogtalan határátlépés megakadályozása – érdekében egy 50 és egy 500 méteres határsávot hoztak létre.

Az államhatártól – mint külső vonaltól – kezdődő határvédelmi rendszer átlagosan 15 km-es mélységben épült ki úgy, hogy a belső vonala a közigazgatási határokhoz igazodott. Az 50 méteres sávban szinte minden növényzetet, vagy a szabad kilátást akadályozó tárgyat eltávolítottak, az 500 méteres sávban pedig – a helyi határőr zászlóaljparancsnok engedélye alapján – csak mezőgazdasági munka céljából tartózkodhattak napkeltétől napnyugtáig. Az 50 méteres sávban és annak környékéről sok esetben még a helyiek házait is elbontották, vagy az ingatlanukon keresztülfutó földutakat használták a határra vezető felvonulási útként. Ezeket a harántutakat a határvonalnál eltorlaszolták, a határral párhuzamosan pedig árokrendszer építettek ki.⁵¹ A helyi lakosság így teljesen elszigetelődött a határ túloldalán rekedt rokonoktól, ismerősöktől, de az addig megszokott cserekereskedelmet sem tudták tovább folytatni. A vasfüggöny kiépítését a magyar–osztrák és a magyar–jugoszláv határon rendelték el.

Az első kiépített határsáv

Az első generációs vasfüggőnyt 1949 után, a határsáv műszaki megerősítéseként, párhuzamosan a határvonallal telepítették. Az aknamezőt általánosságban két faoszlopra erősített szögesdrótkerítés közé telepítették le. Az aknazár mind gyalogság elleni, mind pedig botló drótos aknákat is tartalmazott. Ezzel a műszaki zárral azonban sok probléma adódott, mert a benne alkalmazott fatestű aknák élettartama 1-2 év volt és sok esetben vagy nem működtek el, vagy maguktól is felrobbantak. A határsávban a körülbelül 24 m széles aknamező mellett egy-egy 10 méteres nyomsávot és megtisztított területet alakítottak ki:⁵² a belső kerítés Magyarország felőli oldalára pedig magasfigyelőket építettek.

Az aknamezők létesítésére nem volt felkészülve a határőr szervezet, azokat a Honvédség műszaki erők telepítették, azonban a fenntartást, karbantartást ők már nem tudták biztosítani. Az aknazár elrettentő hatása már a telepítését követő években meg is mutatkozott. Mivel az

⁵⁰ Wikipédia, szn. (letöltés: 2018.01.25.):

https://hu.wikipedia.org/wiki/Hat%C3%A1r%C5%91rs%C3%A9g_Magyarorsz%C3%A1gon

⁵¹ Órzők, vigyázzatok a határra!; Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017; 590-591. oldal

⁵² Ez adta ki volna az 50 méter széles sávot, de ez a gyakorlatban sokszor nem érte el a műszaki leírásban foglaltakat.

aknák alkalmazása körülményes, valamint a felrobbant aknák pótlása igen veszélyes volt (általában a vadak működtették el az aknákat, de sok halál- és balesetet okozott a saját erőikben is), elrendelték az aknamezők visszatelepítését. Ez a munka 1956 szeptemberéig be is fejeződött.

A második határsáv telepítése

Az 1956-os Forradalom leverése után tehát már nem volt telepített aknamező a határsávban, ezért az emigrálók bátrabban vághattak neki a nehéz ausztriai útnak. A tömeges kivándorlás megakadályozására a Kádár kormány elrendelte a nyugati aknamező újratelepítését. A határárat két soros betonoszlopokra szerelt tüskésdrótkerítéssel, illetve 3 soros dróthengerrel, teljes hosszában gyalogsági aknazárral kezdték kiépíteni, melyet 1957. június végéig be is fejeztek.⁵³

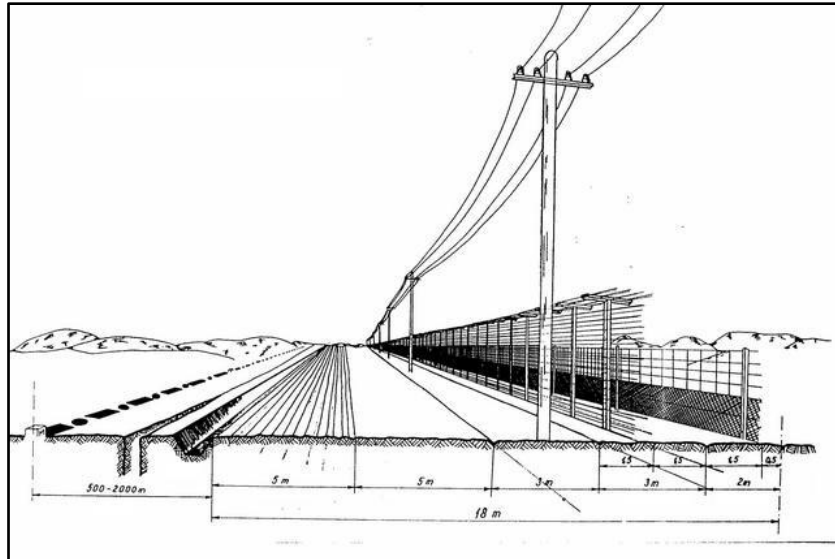
Az alkalmazott műanyag testű aknák ugyan jobban ellenálltak az időjárás viszontagságainak, de már az 1950-es évek végén nem álltak megfelelő számban rendelkezésre. Pótlásukra ismét fatestű aknákat vetettek be, de a folyamatos karbantartások és pótlások, valamint az aknák „szavatossági ideje” legkésőbb az 1960-as évek közepére előrevetítették az aknamezők cseréjét. 1964-ben a magyar és az osztrák politikában egyfajta pozitív közeledés következett be. 1965-ben a rossz időjárási viszonyok miatti árvizek több ezer aknát átmostak a határon Ausztriába. A magyar politikai vezetés szem előtt tartva az osztrák közeledést és a korábbi, határárról folytatott tárgyalásokat – az első vasfüggönyhöz hasonlóan – elrendelte az aknazárak visszatelepítését, megsemmisítését.

Az elektromos jelzőrendszer alkalmazása

Az aknazár visszatelepítése előtt már szakemberek egy csoportja tanulmányozta a Szovjetunióban egy új típusú, Sz-100 jelzésű elektromos jelzőrendszer (a továbbiakban: EJR) hazai alkalmazási lehetőségeit. Mivel biztonságosabbnak bizonyult, mint az aknamezők folyamatos cseréje és működtetése, valamint fenntartása kevesebb költséget igényelt, ezért az EJR telepítése mellett döntött a kormány.

Az építés során itt is számos akadállyal szembesültek a határőrök. A terepviszonyok, a határsávban kivágandó fák (elsősorban a Kőszegi-hegységben) és az ellátási problémák, mind-mind hátráltatták a kiépítést. A gyengeárammal működő EJR megbízható megoldásnak bizonyult, de az esetek többségében a vadállatok, illetve a különböző technikai meghibásodások miatt voltak a riasztások, míg a határsértők általi jelzések töredéke volt az előzőeknek. A tervek szerinti 2 m magas drótkerítést két oldalt vadfogó kerítés fogta közre, beljebb pedig nyomsvárat létesítettek, melyet naponta karbantartottak és gereblyézték, így áthaladás közben láthatóak maradtak a lábnyomok.

⁵³ Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata, A vasfüggöny története, Hanns Seidel Alapítvány, 2012; 42. oldal

16. ábra: Az EJR felépítése⁵⁴

Az EJR működése az alábbiak szerint történt:

- a rendszer jelezte a határsértés pontos helyét, a terepen lévő járőröket pedig hangszóró figyelmeztette;
- a behatolással egyidőben a határőr őrsön is megszólalt a vészjelző;
- a hézagmentes jelzőrendszert szektorokra osztották az egyes határőr őrsök között, ahonnan riasztás esetén az úgynevezett riadó- és záró csoport indult a határsértő elfogására a meghatározott távolságokban kialakított műszaki kapukon keresztül;
- ha a jelzés két szomszédos őrs csatlakozása közelében volt, akkor a szomszédos őrs is zárta az államhatárt.
- Az EJR működésbe állításakor már megkezdett aknafelszedéssel 1970 augusztusában végeztek, így a már korábban tervezett határjelek újra felmérésre kerülhettek.

17. ábra: Részlet a vasfüggönyből⁵⁵

⁵⁴ http://imgfrm.index.hu/imgfrm/3/3/4/6/BIG_0008983346.jpg (letöltés: 2018.01.16.)

⁵⁵ Szilvay Gergely: A magyar vasfüggöny–a határzár és áldozatai, Mandíner: http://mandiner.hu/attachment/0103/102226_vasfuggony.jpg (letöltés: 2018.01.26.)

1965 és 1969 között összességében 246 km hosszú km EJR kiépítése történt meg. A rendszer az 1980-as évek végére elavult, a felújítás pedig – akkor hatalmasnak számító – százmilliós költséget jelentett volna. A határőrség már 1987-ben javasolta a megszüntetését. A "vasfüggönyt" 1989-1990-ben, a rendszerváltás idején számolták végleg fel.

A koreai demilitarizált övezet

A koreai háború (1950-53) után Korea két részre, Észak- (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság) és Dél-Koreára (Koreai Köztársaság) vált szét. A háborút lezáró panmindzsoni fegyverszünetet egy demilitarizált zóna létrehozása követte (mivel a két Korea békét a tűzszünet óta sem kötött, jogilag a mai napig hadban állnak egymással, a háború csak "ideiglenesen van felfüggesztve"). Észak-Koreát a Szovjetunió és Kína támogatta, míg Dél-Koreával az USA a háború után védelmi szövetséget kötött.

18. ábra: A koreai demilitarizált övezet⁵⁶

A fegyverszünetet szabályozó dokumentum megszabta, hogy a zónában milyen létszámú és fegyverzetű egységeket őrzékezhettek (a kritériumok betartását pedig a Semleges Nemzetek Vizsgálóbizottsága kapta feladatul).⁵⁷

A fegyverszünet megkötése után, a határ mentén még gyakoriak voltak az incidensek (a területen 1968-ban volt a legnagyobb összecsapás, melyben 140 dél-koreai és 17 amerikai katona vesztette életét).

A koreai demilitarizált övezet mintegy 250 km hosszban és 4 kilométer szélességben húz határt a Koreai-félszigeten a 38. szélességi fok mentén, mely jelenleg a világ legvédettebb demilitarizált övezete. A demarkációs határsávba senki nem léphet be, szögesdrótok veszik körbe, aknák és tankcsapdák őrzik, őrtornyokból folyamatosan figyelik, ellenőrzik a területet. A dél-koreai hadsereg legfőbb kihívása az északi fenyegetés, ezért nagyszámú és a világon az egyik legjobban képzett, sorköteles haderőt tart fenn. Észak-Koreában viszont a legmagasabb az egy főre jutó katonák száma (minden 25 lakosra jut egy katona). A Néphadsereg katonáinak nagy része a demilitarizált övezet mentén állomásozik.

⁵⁶ <http://walkaboutwanderer.com/dmz-tour-seoul-south-korea/> (letöltés:2018.01.25.)

⁵⁷ Tarján M. Tamás: A panmindzsoni fegyverszünettel véget ér a koreai háború. Rubicon. (letöltés:2018.01.25.)

A különböző politikai berendezkedés következtében a fegyverszünet óta eltelt idő alatt a két Korea teljesen eltérő módon fejlődött. Dél-Korea Kelet-Ázsia egyik vezető gazdasági hatalma lett, míg Észak-Korea kifelé határozottságot – és a médiában látszólagos jólétet – mutat, de az országban mindennapos az éhínség és a nélkülözés.

BEFEJEZÉS

Az emberiség a fejlődése során az általa bitorolt, vagy elfoglalt terület határait mindig más-más szempontok szerint határozta meg. Voltak korok, ahol a természeti kincsek, máskor az ásványi anyagok, vagy éppen a földrajzi, stratégiai helyzet dominált.

Cikkemben az őskortól a modern korig bemutattam a határvédelem különböző módjait. Természetesen sokkal több egykori birodalom, vagy állam szerepelhetett volna a példák között, de ahhoz, hogy bemutatásra kerülhessen minden fontosabb nagyhatalom, egy könyv terjedelme is kevésnek bizonyulna. Hiszen a modern kori határőrizet és –védelem mai példái is mutatják, hogy minden állam más és más módszert választ e feladat végrehajtására. Napjainkban például a migráció elleni határvédelem kap kiemelt figyelmet elsősorban Európában, Ázsiában és Észak-Amerikában, de folyamatos a védelmi fejlesztés a demarkációs vonalak mentén is. Gondoljunk például a ciprusi – török, vagy az izraeli – palesztin helyzetre.

A határok a történelem során változhatnak, módosulhatnak, de minden korban az állam egyik legfőbb feladata a határvédelem és határőrizet megszervezése, biztosítása volt és lesz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Ókori keleti történeti chrestomathia; Szerkesztette: Harmatta János, Osiris, Budapest, 2003, ISSN 1218 9855
2. Ürögdi György: Hogyan utaztak a régi Rómaiak? Panoráma Kiadó, Budapest, 1979; ISBN 963 137 5
3. Adrian Goldsworthy: A római hadsereg története; Pécsi Direkt Kft. Alexandra kiadója, ISBN 963 368 748 9
4. Szakály Ferenc: A mohácsi csata, Akadémia Kiadó, Budapest, 1977, ISBN 963 05 1406 0
5. Gerő László: Magyarországi várépítészet, "Művelt Nép" Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó (Budapest), 1955
6. Bagyinszki Zoltán, Tóth Pál: Magyar várak; Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen; ISBN 963 5964 30 7
7. Magyarország története 1526-1686 1. kötet. szerkesztette: Pach Zsigmond Pál, R. Várkonyi Ágnes: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. ISBN 963 05 4098 3
8. Oross András: Az 1702. évi magyarországi várrombolások (tervezet és valóság)
9. szerkesztette: Poór János: A kora újkor története; Osiris Kiadó, Budapest, 2009; ISBN 978 963 276 013 1

VARGA ZSOLT: A határvédelmi objektumok, létesítmények, eszközök fejlődésének történeti áttekintése

10. főszerkesztő: Sipos Péter, szerkesztette: Ravasz István Magyarország a második világháborúban, Lexikon A – Zs, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1997., ISBN 978 963 854 115 4
11. szerkesztette: Pószán László, Veszprémy László, Boda József, Isaszegi János; Őrzők, vigyázatok a határral!; Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017, ISBN 978 963 327 560 3
12. Tarján M. Tamás: A panmindzsoni fegyverszünettel véget ér a koreai háború, Rubicon
13. Múlt kor történelmi portál: A magyar határvédelem története; 2010. szeptember 29. 08:37 URL: http://mult-kor.hu/20100929_a_magyar_hatarvedelem_tortenete
14. Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története, Hanns Seidel Alapítvány, 2012; ISBN 998 973 88484 3 7